

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

3-2017
ИЮНЬ

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

О.АҲМАДЖОНОВА	
“Чинор” романи композициясидаги ўзига хосликлар	64
М.ЖУРАЕВА	
Бадиий адабиётда мутелик психологияси	66

ТИЛШУНОСЛИК

Ш.ТОШХЎЖАЕВА	
Бадиий нутқда риторик сўроқ гаплар ва уларнинг лингвопоэтик тадқиқи	69
Э.ИБРАГИМОВА	
Баҳонинг предмет ва белги ёрдамида ифодаланиши	73
Г.РОЗИҚОВА, У.ФАРМОНОВА	
Қўшма гапларга хос шакл ва мазмун номутаносиблиги	77
В.АМАНОВ	
Қадриятлар тизимида миллий, маданий ва лисоний дунёқараш	80
Д.ЮЛДАШЕВА	
Синтактик такрорларнинг бадиий-эстетик имкониятлари	83
Н.ҒОФУРОВА	
Ҳозирги замон инглиз ва ўзбек тилларида мақол ва маталларнинг лингво-когнитив асослари ва уларнинг структурал-семантик жиҳатлари	86
Г.ЖУРАБОЕВА	
Тарихий топонимларнинг шаклланишида апеллятивларнинг ўрни	88
Р.АХРОРОВА	
Тилнинг концепт доирасини ўрганиш муаммолари	92

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ж.ОТАЖОНОВ, Ф.МАХМУДОВА, М.РАЙИМЖОНОВА	
Бошланғич таълим педагогларининг педагогик жараёнда руҳий ёндашув масалалари	95
Ҳ.ҒАНИЕВА	
Таълим-тарбия жараёнида ўсмирлар хулқ-атворини намоён бўлишининг ижтимоий-психологик аспекти	98

ИЛМИЙ АХБОРОТ

М.АБДУМАННОПОВ	
Интеграл операторлар қатнашган иккинчи тартибли ўзгармас коэффициентли дифференциал тенглама учун чегаравий масала	103
Ш.ОХУНЖОНОВА	
Оғзаки тарихни ёзма тарихга айлантириш жараёни ҳақида	106
М.ОМОНОВ, З.БОТИРОВА	
Арабча синиқ кўплик вазнидаги ўзлашма сўзлар ва уларнинг семантик хусусиятлари	109
О.ҲУСАНХЎЖАЕВ	
Мақолларда қиёслаш, зидлаш муносабатини ифодалашда сонларнинг аҳамияти	111
Н.УРИНОВА	
Бўлажак ўқитувчиларда ижтимоий компетентликни шакллантириш йўллари	113
Н.АБДУЛАЗИЗОВА	
Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларида зарарли одатларнинг олдини олишнинг педагогик-психологик асослари	115

ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ

Сўхлик биринчи олим	116

ХОТИРА

Мадамминбек Хотамович АҲМЕДОВ	117
Эркин Мўйдинович ТУХТАСИНОВ	117

УДК: 370.153.1

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎСМИРЛАР ХУЛҚ-АТВОРИНИ НАМОЁН БЎЛИШИНING ИЖТИМОЙ – ПСИХОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ

Ҳ.Ғаниева

Аннотация

Мақолада таълим-тарбия жараёнида ўсмирларнинг хулқ-атворида намоён бўладиган ижтимоий-психологик омиллар назарий ва амалий асослаб берилган.

Аннотация

В статье раскрывается поведение подростков как социально-психологический феномен, а также влияние этого аспекта на учебно-воспитательный процесс.

Annotation

This article is devoted to learn teenagers' behavior as social-psychological phenomena. Also influence this phenomena to education process.

Таянч сўз ва иборалар: ўсмир, хулқ-атвор, таълим-тарбия, тарбияси қийин ўсмир, психологик дезадаптация.

Ключевые слова и выражения: подросток, поведение, учебно-воспитательный процесс, сложный подросток, психологическая дезадаптация.

Key words and word expressions: teenager, behavior, education, teenager with difficult character, psychological desadaptation.

Ўзбекистоннинг келажаги, унинг истиқболи, биринчи навбатда ёшлар тарбиясига, уларни соғлом қилиб ўстиришга, миллий ғоя, миллий мафкура ва ўз Ватанига садоқат руҳида тарбиялашга боғлиқ бўлиб, бу мураккаб жараёни муваффақиятли амалга ошириш мустақил мамлакатнинг энг долзарб вазифаларидан биридир. "... энг тўғри йўл – таълим-тарбия тизимини янада ривожлантириш, янада мустаҳкамлаш йўлидир" [1.239]. Шунинг учун ҳам, Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг: "Мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодларимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётга нечоғлик фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканлигини ҳамиша ёдда тутишимиз керак", деб таъкидлагани бежиз эмас. Шу боисдан ҳам бугунги кунда ёшларга уларнинг психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда таълим-тарбия бериш мустақил Ўзбекистоннинг давлат сиёсатида устувор аҳамият касб этаётганлиги, ҳар томонлама назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва таҳлил этиш долзарблигидан далолат беради.

Юртимиз келажаги бўлган ёшларни ҳар томонлама камолга етган баркамол инсон қилиб тарбиялашда уларнинг **маънавият қирралари:** иймон, эътиқод, меҳр, ватанпарварлик, дўстлик, инсонга чексиз муҳаббат, мурувватлилик, қаноатлилик, сабр-

тоқатлилик, сахийлик, миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириш жуда муҳимдир. "Ҳар бир авлод олдида инсоният яратган жамики бойликларни, билимларни ўрганиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш вазифаси туради. Ҳаёт тараққиёти ва жамият ривожини шусиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу вазифани амалга оширишнинг бирдан-бир йўли таълим тизимини тинмай такомиллаштириб бориш орқали ёш авлодни баркамол, комил инсон қилиб тарбиялаш" [3.69]. Бу мислсиз, тенги йўқ ишда педагогларнинг, тарбиячиларнинг, таълим соҳаси масъул ходимларининг хизмати бениҳоя каттадир.

Ёшлар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишларининг муваффақияти уларнинг ёш ва психологик хусусиятларини билиш ҳамда ҳисобга олишга боғлиқдир. Бу ҳолат бурилиш ҳисобланган ўсмирлик даврининг алоҳида хусусияти бўлиб, у кўпроқ шу даврга тааллуқлидир. Ўсмирлик даврини ўтиш даври, деб юритадилар, чунки ана шу даврда болалиқдан катталик ҳолатига ўзига хос ўтиш даври юзага келади. У психик жараёнларнинг ўқувчи фаолиятларининг жиддий равишда қайта қурилиши билан боғлиқдир. Шунинг учун ўсмирлик ёши ўзаро муносабат шаклларида фаолиятни ташкил қилишда қатъий ўзгаришларни талаб қилади. Ўсмирларга таълим-тарбия бериш ишларида гоҳо учрайдиган қийинчиликлар бу ёшдаги болаларнинг психик ривожланиш қонуниятларини ва хусусиятларини баъзан етарли даражада билмаслик ёки инкор қилиш натижасида пайдо

Ҳ.Ғаниева – ФарДУ психология кафедраси катта ўқитувчиси.

бўлади. Бу давр тарбия учун анча қийин давр ҳисобланади. Чунки боланинг катта одамга айланиш жараёнининг ўзи қийин, бу жараён психиканинг, одамлар билан бўлган муносабат шакллариининг жиддий равишда қайта ўзгариши ҳамда ҳаёт шароити ва фаолиятининг ўзгариши билан боғлиқдир.

Агар болага болалик чоғида одоб-ахлоқ ўргатишда эски шакл ва усуллардан фойдаланилган бўлса, энди улар бола учун яроқсиз бўлиб қолади. Аввал болалар ота-оналари, тарбиячиларининг одоб-ахлоқ ҳақидаги гапларини бажонидил эшитган бўлсалар, эндиликда бундай таъсир болани зериктиради ва ёқмай қолади. Натижада унда катталарнинг фикрларига қарши чиқиш ва рад этиш каби хислатлар пайдо бўла бошлайди. Булар эса бу даврнинг “қийин”, “мураккаб” давр бўлишига сабаб бўлади.

Ўсмирларга таълим – тарбия беришдаги қийинчиликлар шундан иборатки, бунда ўсмир билан бўладиган муносабатларда унинг ҳаёти ва фаолиятини назорат қилиш шакллариини ўзгартириши муҳимдир. Уларга таъсир қилишнинг қандайдир янги усуллари ва воситаларини топиш лозим бўлади. Бунда, албатта, педагоглар асосий таълим-тарбия берувчи сифатида ҳар бир ёш билан алоҳида муносабатда бўлишлари мақсадга мувофиқдир.

Педагог жамият ҳаётида етакчи ўрин тутувчи, мураккаб шахс структурасига эга бўлган инсоннинг касбий қиёфасидир. Ижтимоий турмушнинг барча соҳаларинда эришилган ютуқларнинг заминиди унинг меҳнатининг натижалари ётади. Педагогларнинг педагогик, психологик тайёргарлиги ва билимлар интеграцияси, муомала маданияти, психологик вазиятларни эътиборга олиш қабилар кучли бўлиши керак. Юксак савияли, зўр маҳоратли тарбиячиларгина халқ орзусидаги баркамол инсонни тарбиялайди. Илм инсонни юксаклик сари олиб боради. А.Авлоний айтганидек: *“Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, порлоқ келажаги, раҳбари, нажотига айланган”*. Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас фазилатдир. Шунинг учун авваламбор илмли, тарбияли бўлмоқ ҳар бир ёш инсоннинг бурчи. Шу мақсадда кўнглида энг олий орзуларни жамлаб, педагог тер тўкиб ишлайди. Уларнинг меҳнатини ҳурмат қилиб, берган билимларни эгалламоқ керак. **Бехбудий** айтганидек: *“Дунёда турмоқ учун дунёвий фан ва илм лозимдир”*. **Ибн Сино** таъкидлаганидек: *“Кимга қандай панду насиҳат қилсанг, унга аввало ўзинг амал қил”*.

Халқимизда тарбиячилик санъати қадимдан жуда юксак даражада ривожланган. Шарқ мутафаккирлари, педагог олимлари баркамол инсонни етиштириш учун таълим билан бирга тарбия нақадар зарурлигини, унинг моҳиятини ва мазмунини асослаб берганлар. Улуғ олим **Арасту**: *“Тарбия уч нарсага эҳтиёж сезади: истеъдодга, илмга ва машққа”*, деган эди.

Таълим-тарбия жараёни онгли, масъулиятли фаолият бўлиб, унда педагог ёшларни комил инсон қилиб етиштиришда унга ҳар томонлама таъсир кўрсатади. Уқитувчи ўқувчилар жамоасининг тарбиявий даражасини ўрганиб, унга таъсир кўрсатиш маҳоратига эга бўлиши, тарбиявий тадбирларни ўқувчиларнинг, айниқса, ўтиш даврида бўлган ўсмирларнинг руҳиятига қанчалик ижобий таъсир этганини кузатиб, уни янада ривожлантириши, такомиллаштириши, тарбиявий ишлар самарадорлигини оширишда ўз билимини таркибий равишда бойитиб бориши лозим.

“Ҳар бир шахснинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, ҳудуд, профессионал тоифа, меҳнат қиладиган жамоаси, яқин атрофдаги муқим гуруҳи, оиласининг таъсиридан пайдо бўлган сифатлари ва хусусиятлари бўлади”(2002.171)

Ўсмирларнинг психик тараққиётини ҳаракатга келтирувчи кучлар, уларнинг фаолиятлари туғдирган янги эҳтиёжлар билан бу эҳтиёжларни қондириш имкониятлари ўртасидаги қарама - қаршилиқларнинг юзага келиши ва бартараф қилинишидан иборатдир. Бу қарама- қаршилиқлар ўсмирларнинг ортиб бораётган жисмоний, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари билан уларнинг эски, илгари таркиб топмаган олам билан ўзаро муносабат шакллари, улар фаолиятининг эски қарама-қаршилиқлар, жамият, катталар ва жамоа томонидан ўсмирга нисбатан ортиб бораётган талаблар билан ўсмирлар реал хатти-ҳаракатларининг шакллари ўртасидаги қарама - қаршилиқлардир. Бу қарама-қаршилиқлар анча юксак даражадаги психик тараққиётни, анча мураккаб шаклдаги фаолият турларини ва шаклнинг қатор янги психологик сифатларини таркиб топтириш орқали бартараф қилинади. Бунинг натижасида ўсмирнинг психик тараққиётининг янада юксакроқ босқичга ўтиши амалга оширилади.

Ўсмир шахсининг шаклланиши қийин психологик жараёндир. Бу тузилиш ўсмир эҳтиёжларининг йўналганлиги билан унинг эмоционал-иродавий хусусиятларига боғлиқдир. Хулқдаги ўзгаришлар ўсмирнинг қизиқишлари йўқолиб, эҳтиёжлари камайганда,

олдин уни қизиқтирадиган нарсага бефарқ бўлиб қолганда, мақсадлари йўқолганда, ўз хулқ-атворини бошқара олмаганда, ўзининг имкониятларини адекват баҳолай билмаганда юзага келади.

Тарбияси «қийин»лик ва у билан боғлиқ хулқ-атвор бузилишларининг вужудга келиш жараёни: маданий (М. Мид, Э. Фромм), иқтисодий (Г. Кайзер, Б. Холист, Г. Шнайдер), ижтимоий (С.Д. Арзуманян, Н.П. Дубинин, В.Н. Кудрявцев, J.D. Douglas, F. Waksler), саломатлик (М.И.Буянов, П.Б. Ганушкин, А.И. Захаров, И. И. Ковалев, З.Ф. Камалетдинова, В.Т. Кондрашенко, Е.Р. Калитеевская, А.Е. Личко), ижтимоий-психологик (М.А. Алемаскин, С.А. Беличева, Л.И. Божович, Г.Г. Бочкарева, А.И. Долгова, Я.Л. Коломинский, В.М. Каримова, М.Н. Овчинникова, Н.В. Морозова, Т.В. Сенко, Д.И. Фельдштейн, Э.Ф. Ғозиев), педагогик (А.С. Белкин, Н.Н. Верцинская, Л.С. Виготский, М.Г. Давлетшин, Э. Натанзон, И.А. Невский, А.И. Островский, А.Е. Тарас) каби кенг қамровли таъсирлар оқибати эканлиги аниқланган. Шунингдек, бир қатор психологлар (М.А. Алемаскин, Н.В. Жутикова, Л.М. Зюбин, И.С. Кон, И.А. Фурманов) салбий хулқ сабабларини таҳлил қилар эканлар, унинг олдини олиш ва тарбиявий чора-тадбирларни кўришда психологик омилларнинг аҳамиятига муҳим ўрин берадилар.

Муаммонинг назарий таҳлили кўрсатишича, қайд этилган хулқ бузилишларининг асосини ижтимоий ва психологик дезадаптацияга олиб келувчи «оғиш»лар ташкил этади. Бу, биринчидан, ўсмир шахсининг мотивацион, эмоционал, иродавий ва ахлоқий жабҳаларидаги ўзгаришлар (Г.Г. Бочкарева, Б.С. Братусь, В.В. Лебединский, Л.С. Славина, А.С. Спиваковская); иккинчидан, ногармоник оилавий тарбия (А.А. Аладьин, П.Ф. Лестгафт, А.Е. Личко, Я.А. Лупь-яп, Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстыцкий) эканлиги ўз исботини топди. Ҳозирги замонда турли ёш даврларига хос хулқ бузилишларининг психопрофилактикаси ва коррекцияси хусусияти масаласига ойдинлик киритишга эътибор ҳаддан зиёд ортган. Буларга: а) шахсиятлилик тизим ўзгаришларининг (В.Т. Кондрашенко, К. Леонгард, А.Е. Личко, И.А. Фурманов), б) ривожланишдаги функционал оғишларнинг (Л.С. Виготский, Г.Т. Запругаев) коррекциясига бағишланган изланишларни келтириб ўтиш мумкин.

Л.С.Виготский ўтиш даврига хос қизиқишлар муаммосини атрофлича ўрганиб, буни “Ўсмирнинг психологик ривожланишидаги муаммоларни ҳал қилишнинг ягона

калитидир”, деб изоҳлайди. Ўсмирлик ёши эски қизиқишларнинг бузилиши ва йўқолиши ҳамда янги биологик асосга эга янги қизиқишларнинг вужудга келиши даври ҳисобланиб, унда бир неча ёрқин қизиқишлар мавжуд бўлиб, уларни доминант қизиқишлар, деб атади. Улар: эгоцентрик, яъни ўз шахсига қизиқиш, келажагига қизиқиш, яъни бугунги куни эмас, балки узоқни кўра билишга қаратилган установа; зўр бериш (ҳаракат), яъни қайсарликка асосланган иродавий зўриқиш, тарбия усулларига қаршилик кўрсатишдан иборат салбий ҳаракатлар, хаёлпарастлик, яъни ўсмирнинг саргузаштларга бой, турли қахрамонликлар кўрсатишга интилишлари билан боғлиқ таваккалчилигидан иборат.

Л.С.Виготский ўсмирлик давридаги тафаккур ривожланиши тушунчаларини ўзлаштириш асосига кетишини ва ўсмир тафаккури субъектив шаклга эга бўлиб, ўзгалардан “сир” тутиладиган интим жабҳаларга қаратилишини ҳамда ўсмир шахсининг ички ўзгаришларини қамраб олувчи рефлексия ривожланиши, яъни ўзлигини англашдек янгиланишлар рўй беришини қайд этади. Ушбу психологик янгиланишлар ўсмирнинг мотивацион тизимида маълум салбий реакциялар кўзғатиб, ички ва ташқи низоларни келтириб чиқаради ҳамда тарбияси қийинлик кўрсаткичига айланади. Жумладан, – ўсмир шахсидаги асосий янгиланишлардан бири “катталик ҳисси” ўсмирнинг ўзи ҳақида “энди кичкина эмасман” тасаввурининг шаклланишига сабаб бўлиб, унинг қондирилмаслиги атрофдаги катталар билан турли низоларнинг туғилишига турткидир.

– ўсмир шахси янгиланишларидан яна бири, ўсмир фаолияти ва хулқини аниқловчи, ўзини-ўзи баҳолаш эҳтиёжи бўлиб, унинг қондирилмаслиги ўсмир ва ўқитувчи муносабатлари доирасида “маънавий тўсиқ” вужудга келишини таъминлайди, муайян ноадекватлик аффеқтини кучайтиради.

– ўсмир шахсининг йўналганлик белгиси сифатида унинг мативацион – эҳтиёж доирасидаги барқарор эҳтиёж ва мотивларнинг мустаҳкамланиши ҳисобланади. Унинг етарли даражада доминантликка ўсиб ўтмаслиги баъзан ахлоқий хулқ мотивларининг шаклланишига олиб келади.

– ўсмирнинг жамоада (синфда, оилада ва ҳ.к.) ўзининг аниқ ўрнига эга бўлишга интилиши ҳам мазкур ёш янгиланишларидан бири бўлиб, унинг қондирилмаслиги ўсмирда “мен ва гуруҳ” муносабатларидан “кўча” микромуҳитини танлаш имконияти учун замин

яратади ва ўқишдаги, синф жамоасидаги, реал ҳаётдаги барча муваффақиятсизликлар ўрнини қопловчи “улфатлар гуруҳи”нинг аъзосига айлантиради ва унда янги фаолият бошланади.

Ўсмирларни тарбиялашда улар билан индивидуал муносабатда бўлиш муҳим аҳамиятга эга. Ўсмир билан индивидуал муносабатда бўлишда ҳар бир ёшни индивидуаллигининг физиологик асосини ва унинг шахси ҳақида маълум даражада маълумот берувчи олий нерв фаолияти типлари ҳақидаги И.Павлов таълимотини билиш ўқитувчиларга ёрдам беради:

1. Нерв системасининг кучи нерв ҳужайраларидаги моддаларнинг запас миқдори билан белгиланади. Кучли типдаги асаб тизимида бундай запас кўп миқдорда бўлиб, кучсиз типда оздир. Асаб тизимининг кучли қўзғалиши жараёнига, шунингдек, тормозланиш қобилиятига акс таъсир этади.

2. Асаб тизимининг кучи тамойилига мувофиқ кучли типга сангвиниклар, флегматиклар, кучсиз типга эса, меланхоликлар киради.

3. Асаб тизимининг илдамлиги мия пўстининг тормозланиши билан ёки, аксинча, тормозланишнинг қўзғалиши билан нақадар энгил алмашинувидан иборат.

Ўқитувчилар ўқувчилар асаб тизимининг пластик хусусиятга эга эканлигини, унинг ҳар қандай таъсирга берилувчанлигини назарда тутиб, ўқувчилар шахсидаги салбий хислатларни йўқотиш мумкинлигига катта ишонч ҳосил қилиши керак. Бу ўринда ёшларнинг ғоявий масалаларини ҳисобга олиш ҳам ниҳоятда муҳимдир. Ўқувчи индивидуаллигини шахс мазмунига, яъни унинг қизиқишлари, идеалларини билиши керак. Ёшлар билан индивидуал муносабатда бўлишда ижтимоий маслак сифатида уларнинг ижтимоий қизиқишларини билиш айниқса муҳим.

Ўсмирларнинг эмоционал-иродавий хусусиятларини билиш ҳам уларга таълим-тарбия беришда муҳим аҳамиятга эга. Ўсмир билан индивидуал муносабатда бўлишда унинг қанчалик тинч, мўмин ёки эмоционаллиги, ҳиссиётга берилувчанлиги, яъни теварак атрофдагилардан фарқ этиш ёки фарқ этмаслигини, аффе́ктга мойил ёки мойил эмаслигини, ўз ҳиссиётини тута олиш-олмаслигини ва, шунингдек, унда қандай хислар устун эканлигини билиш жуда муҳимдир.

Ўсмирларнинг ахлоқий хислатини ҳисобга олиш ҳам муҳим. Чунки, ўсмирларнинг ғоявий маслаги унинг ахлоқий хислатида

кўринади. Аммо, баъзан ахлоқий маслак билан ўсмирларнинг хулқи тўлиқ равишда муносиб келмай қолади. Катталар ҳар бир ўсмирнинг қанчалик ватанпарварлигини, меҳнатсеварлигини, қанчалик ҳурмат қилишини, қанчалик тўғрилигини ва виждонлилигини, ўртоқлик ва ҳамкорлигини қанчалик ҳис қилишини кўрсатиб, билиб бориши зарур.

Салбий ахлоқий хислатларга эга бўлган ёшларда қўполлик, ёлғончилик, безорилик, эгоизм, қайсарлик, ўжарлик, интизомсизлик, қоидаларга риоя қилмаслик, ўзбилармонлик кабилар киради ва бундай хислатларга эга бўлган ёшларни тарбиялаш (жамоалар орасида тарбияланганда ҳам)да фақат уларга яккама-якка ёндошиш лозим. Чунки, улар жамоа ёки кўпчилик орасида ўзларининг айбларини ошкор бўлишини ёки тарбия, танбеҳ бераётган кишининг насиҳат ёки кўрсатмаларига бўйсинишни ёқтирмайдилар; улар билан муомалада ниҳоятда эҳтиёткорлик, самимийлик, дўстона муносабатда бўлишликнигина талаб қилинади.

Ўсмирлар билан олиб борилган тадқиқот натижаларидан шу нарса аниқландики, расм чизиш орқали шахснинг хулқ-атвори ва структурасининг хусусиятлари ҳақида муайян бир маълумотни олиш мумкин. Яратилган образлар орқали бола атрофидагиларга баҳо беришга ҳаракат қилиш билан бирга ўз ижодий ҳаёлининг чексиз қирраларини намоён қилишга уринади.

“Мавжуд бўлмаган ҳайвон” расмини чизиш орқали “мен” образини, ўз-ўзини баҳолаш, ўз имкониятларини аниқлаш, баъзи бир шахсда юз бераётган муаммоли масалаларни ҳал қилишда самарали натижаларни олиш мумкин. Ўқувчиларимизнинг ақлий имкониятларини ҳисобга олиш билан бирга уларнинг ижодий имкониятларини кўриш, улар иқтидорига баҳо бериш мақсадида биз Фарғона шаҳридаги 3-умумтаълим мактабининг 7-синф ўқувчиларига мавжуд бўлмаган ҳайвон расмини чизишни таклиф қилдик. Ушбу топшириқни ўқувчилар қизиқиш билан қабул қилишиб, унга ижодий ёндашишди. Проектив методни таҳлил қилиш, ундан бирор-бир натижа олишда диққат-эътиборлилик, зийраклик ва синчковлик талаб этилади. Негаки, эътибордан четда қолдирилган ҳар бир детал шахс хусусиятининг тўлиқ очиб берилмаслигини англатади. Чизилган расмларни йиғиб олиб, уларни таҳлил қилиш асосида қуйидаги натижаларни олдик.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, чизилган ҳар бир детал маълум миқдорда шахс

хусусиятини кўрсатади. Ушбу таҳлил натижасида ўқувчиларнинг 71,5 фоизда янги маълумот олишга интилиш, ўзи ҳақида айтилаётган информацияга қизиқиш кучли эканлиги чизилган катта-катта қулоқлар, узун тиллар орқали намоён бўлган. Тананинг таянч қисмлари фаолиятнинг манбаидир. 77 фоиз ўқувчилар ҳайвонларнинг таянч қисмларини қатъий ва мукамал чизганлар, бу эса ўқувчиларнинг олаётган маълумотлари ва билимларига қатъий ишонч мавжудлигидан, уларни ўйлаб, чуқур фикрлаб иш кўришларидан далолат беради.

Респондентлар чизган расмларнинг 64,5 фоизда қанотлар, патлар, чиройли элементлар тасвирлангани, бу улардаги иқтидор, қобилият ва қизиқишларнинг мавжудлигини кўрсатади. 81,5 фоиз ўқувчиларда ҳайвон расмини чизишда жуда кўп қўшимча, чизиқлар, штрихлардан фойдаланганлар. Бу эса ушбу ўқувчиларда хавотирланиш даражаси юқори эканлигидан далолат беради.

“Мавжуд бўлмаган ҳайвон” методикаси бўйича чизилган расмларни кўриб чиққанимизда баъзи бир расмларда ҳайвонлар ўткир найзалар, ханжар, ўткир нишлар билан тасвирланган, яъни ўқувчиларда ўз-ўзини ҳимоя қилиш, катталарнинг танбеҳларига дуч келмаслик, агрессивлик хислатлари мавжуд экан. Деярли барча респондентларнинг расмларида ҳайвон ҳақида маълумот деталлари мавжуд бўлиб, бу уларнинг умумий ишчанликларининг аста-секин ортиб боришидан ва жамиятдаги мақъеини англаб бораётганлигидан далолат беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда ўқувчиларда ахлоқий

фазилатларни шакллантириш, атрофдагиларнинг манфаатлари учун ҳаракат қилиш, ўз фаолият даражасининг аҳамиятли эканлигини ҳис қилиш ўсмирлар психологиясида ўзгариш рўй бераётганлигидан дарак беради. Ўсмирларнинг хатти-ҳаракатларини ижобий йўналишга буриб юбориш учун уларда масъулият, ғурур, жавобгарлик, ишонч каби юксак ҳисларни таркиб топтириш керак. Бунинг учун уларга ёши, кучи, қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олиб, топшириқлар бериш айтиш мумкин. Уларга кичик жамоани, спорт секциясини, Тирик бурчакни бошқариш вазифасини ишониб топшириш натижасида салбий феъл–атвори камайтириш мумкин.

Ўсмир ўқувчиларнинг ўз-ўзини тарбиялаш жараёни ўқув муассасаси, жамоат ташкилотлари, педагоглар жамоасининг тарбиявий таъсири доирасида бўлмоғи шарт. Токи ўз-ўзини тарбиялашни такомиллаштириш жамоада муносиб ўрин эгаллаш, ижтимоий бурчни англаш, фойдали меҳнатга жалб этиш ишига хизмат қилсин. Ўз-ўзини тарбиялашни тўғри изга солиб юбориш учун уйғун бирликни ташкил этган тарбиявий чора-тадбирлар мажмуаси тарзида таъсир ўтказиш жамоа мажбурияти, ўзаро ёрдам ва назорат қилиш, ўзаро баҳолаш ва танқид қилиш кабилар мақсадга мувофиқдир. Ижтимоий турмушда учрайдиган баъзи бир ярамас юриш-туриш кўринишларига, иллатларга, сарқитларига қақшатқич зарба бериш, уларнинг таъсиридан йигит ва қизларни асраш, ёт ғоялар ташвиқот моҳиятига қарши кураш олиб бориш педагоглар жамоасининг бош вазифасидир.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015.
2. Комилов Н. Комил инсон – миллат келажаги. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001.
3. Каримова В. Миллий истиқлол ғоясини таълим жараёнига жорий этишнинг педагогик ҳамда психологик асослари. – Т.: “ЎАЖБНТ” Маркази, 2002.
4. Ғозиев Э.Ғ. Онтогенез психологияси – Тошкент, 2010.
5. Ғозиев Э.Ғ. Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш – Тошкент, 1998.
6. Тўлаганова Г.Қ. Тарбияси қийин ўсмирлар психологияси – Тошкент. Университет, 2005.
7. Рогов. Е.И. Настольная книга практического психолога. – М., 2004.

(Тақризчи: М.Исақова, психология фанлари номзоди, доцент).